

Evacuation of the prominent institutions of higher education, science and culture of Kharkiv in the Great Patriotic war: problems of the modern native historiography

The modern native scientific literature where the problem of evacuation of the prominent institutions of higher education, science and culture of Kharkiv from 1941 to liberation of the territory from the Hitlerites is considered. The work given has goal to illuminate the information on being in evacuation of the outstanding institutions of higher education, sciences and culture of Kharkiv during the Great Patriotic war, finding poorly studied aspects of the problem. The causes which did not favour wider and more detailed illumination of the problem of evacuation of scientific and cultural values from Kharkiv in the modern historiography are found. In textbooks, manuals, courses of lecture, different of scientific and methodical literature on the evacuation of personal, property, documentation of scientific, educational, cultural institutions from Kharkiv in 1941 is virtually absent. In textbooks, manuals, courses of lecture, different of scientific and methodical literature on the evacuation of personal, property, documentation of scientific, educational, cultural institutions from Kharkiv in 1941 is virtually absent.

Keywords: evacuation, professor and teacher cadres, students, modern native historiography, the Hitlerite occupation.

* * *

УДК[94:364–54–053.21.5](477.4)

Силка О. С.,
здобувач, Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського
(Україна, Вінниця), olga.silka88@gmail.com

Повсякденне життя мешканців дитячих будинків Центральної України та евакуйованих дітей в 1943–1945 роках

Розглядається повсякденне життя вихованців дитячих будинків Центральної України у 1943–1945 роках. Висвітлюється матеріальна база, санітарний стан та захворюваність дітей респіраторними, грибовими хворобами і туберкульозом. Наведено статистичні дані дитячих будинків Центральної України. Життя українських дітей, які перебували за межами країни, а саме в Бухаресті, дітей польських громадян та евакуйованих в тил країни. На основі дослідження зроблено висновок, що складний період визволення України позначився і на функціонуванні дитячих будинків. Не вистачало фінансів, харчів, дрів, одягу, взуття, посуду, меблів. Діти страждали від поганого харчування, нехватки дрів, відсутності необхідного одягу та взуття, посуду, меблів.

Ключові слова: дитячий будинок, бездоглядність, безпритульність, війна сирітство, повсякденність.

Серед багатоманіття наукових проблем історії Другої світової війни чільне місце належить питанням становища неповнолітніх громадян у добу великих випробувань українського народу. Жорстокі реалії війни найбільш боляче вдарили по підростаючому поколінню.

Повсякденне життя вихованців дитячих будинків України не було достатньо висвітлено як в радянській так і в сучасній історіографії. В радянський період проблеми дитячих будинків згадувалися в узагальнюючих працях з педагогіки, а також при висвітленні досягнень у повосенній відбудові народного господарства. У сучасній історіографії це питання вивчалось у комплексному дослідженні Л. Голиш [1], І. Безлюдною [2], Т. Воронською [3] та іншими.

Метою статті є висвітлення повсякденного життя мешканців дитячих будинків центральної України та проблему евакуації та репатріації дітей.

Під час війни контингент безпритульних переважно складався з дітей, батьки яких загинули під час окупації, були розстріляні чи вивезені до Німеччини. Малолітні, мешканці, які були направлені до рідних чи для влаштування в інтернати, часто в пошуках «романтики» чи тимчасового пристосування до життя на вулиці обирали бродяжництво основним його способом [4, с. 152].

Для виявлення і влаштування безпритульних та бездоглядних дітей проводилися рейди. В цьому працівникам міліції допомагали комсомольці, громадськість та ін. За період з 1 січня 1944 року по 1 червня 1944 року в м. Києві виявлено 274 безпритульних дітей, бездоглядних – 783, всього – 1057 [5, арк. 20]. Як правило, затримували дітей на ринках, вокзалах, вулицях, у кінотеатрах, тощо.

Затримані діти доправлялися до дитячих розподільників, а звідти поступали у дитячі будинки або передавалися до шкіл фабрично–заводського навчання та ремісничих училищ.

Загалом по Центральній Україні була наступна кількість дитячих будинків на квітень 1944 року [5, арк. 15].(Таблиця 1)

Отже, на квітень 1944 року в Центральній Україні спеціальні дитячі будинки були відсутні.

Таблиця 1.

Область	1. Кількість звич. дит. будинків	2. Дітей в них	3. Кількість спец. дит. будинків	4. Дітей в них	5. Всього дит. будинків	6. Дітей в них	7. Патроновані
Київ	7	575	–	–	7	575	150
Київська	18	1485	–	–	18	1485	1278
Кіровоградська	12	1140	–	–	12	1140	невідомо
Кам'янець-Подільська	2	150	–	–	2	150	невідомо
Вінницька	15	700	–	–	15	700	невідомо
Всього	54	4050	–	–	54	4050	1428

Вихованці багатьох дитячих будинків не були в достатній мірі забезпечені одягом, взуттям, м'яким та твердим інвентарем. Так, Дергачівський дитячий будинок Харківської області мав 6 столів при потребі 25, стільців 25 із 200, ліжок 80 із 100. У більшості будинків діти теж спали по двоє–троє на ліжку. А білизна та зимовий одяг були повністю відсутні. Через відсутність одягу та взуття вихованці масово не відвідували школу.

Окрім цього, переважна більшість дитячих закладів виявилися неготовими до чергового зимового сезону. Так, у Чорнострівському і Славутицькому районах Кам'янець–Подільської та Дніпропетровській області не закінчено ремонт приміщень, вікна побиті, не завезено палива [6, арк. 76].

Не кращими були справи і з харчуванням дітей. У 1944 році було проведено ряд перевірок дитячих будинків України, в результаті яких було виявлено геть незадовільний стан з харчуванням вихованців. Норми харчування дітей в усіх перевірених будинках часто не дотримувалися. В Кам'янець–Подільській області згідно фондів Наркомторга хліб, жири, м'ясо дитбудинки одержали лише на 50%. Цукор, молочні продукти, овочі, борошно, мило діти зовсім не одержували [6, арк. 79].

Такий стан призводив до виникнення та розповсюдження серед вихованців дитячих будинків респіраторних та грибових захворювань. В 1945 році відмічені спалахи свинки, вітрянки, одиничні випадки кору, коклюшу, були виявлені окремі випадки захворювань шкіри. Проведена диспансеризація дітей дитячих будинків у венерологічні та туберкульозні диспансери.

За матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України серед вихованців дитячих будинків відмічалася значна інфікованість туберкульозом. Із числа оглянутих 18 702 дитини дитбудинків інфіковані на туберкульоз 929 чоловік, що складає 5% загальної кількості дітей дитбудинків, в тому числі 40 дітей хворі на кістковий туберкульоз [7, арк. 162].

Як бачимо дитячі заклади перебували у край важкому стані, але навіть при цьому до них продовжували ще прибувати діти з інших областей і країн. В м. Бухаресті було виявлено 440 радянських дітей. Народним комісаріатом освіти УРСР і Управлінням трудових резервів при РНК УРСР виявлених дітей планувалося розмістити:

а) 190 дітей віком від 8 років і старше в дитячих будинках Одеської області;

б) 60 дітей віком від 16 років і старше в школах ФЗН Сталінської обл.

Розміщення дітей саме в цих областях пояснювалося тим, що дитячі будинки і школи ФЗН мають кращі матеріально–побутові й навчальні умови ніж в областях, що територіально ближче до кордонів Румунії [8, арк. 55].

Також планувалося розмістити 300 дітей польських громадян в Україні, які переселялися з дитячих будинків Архангельської, Новосибірської, Іркутської, Молотовської областей Російської Федерації. В постановках Раднаркому Союзу від 15.04.1944 року №359–105 с. «Про надання додаткової матеріальної допомоги колишнім польським громадянам, евакуйованих з західних областей України і Білорусі в тиллові райони

СРСР» і РНК УРСР від 17.07.1944 року №808–43 та в постанові «Про розселення польських громадян на території УРСР» ставилися вимоги організації окремого дитячого будинку для цих дітей в Херсонській області. Було вирішено розмістити дітей польських громадян в наявних дитячих будинках, збільшивши їхній контингент, включивши їх на постачання одягом та взуттям [8, арк. 62].

Почали писати листи з проханням повернути в Україну дітей, які були евакуйовані в 1941–1942 роках в тил країни. За розпорядженням Народного комісаріату освіти УРСР було евакуйовано 257 дитячих будинків з контингентом біля 37 тис. осіб.

Важливим і складним питанням у всіх цих дитячих будинках була справа організації навчання вихованців на рідній українській мові. Українські дитячі будинки через відсутність вчителів українців не могли забезпечити для своїх учнів викладання українською мовою.

Як правило вихованці навчалися в ближніх школах з російською мовою навчання. Вся ж виховна робота в дитячому будинку велася українською мовою. Із звільненням України у дітей проявляється тяга до Батьківщини.

Багато з них зверталися до української влади з проханням про їх реевакуацію в Україну [9, арк. 171].

Отже, складний період визволення України позначився і на функціонуванні дитячих будинків. Контингент вихованців складався переважно з дітей, які втратили одного чи обох батьків внаслідок воєнних дій. Досить складна була ситуація із забезпеченням дитбудинків м'яким і твердим інвентарем, з харчуванням дітей. Ситуацію ускладнювало ще й розміщення дітей в дитячих будинках України, які були знайдені в Румунії м. Бухаресті та діти польських громадян. Також постало питання про реевакуацію дітей з країв та областей СРСР інших республік СРСР.

Список використаних джерел

1. Голиш Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр. / Автореф. канд. істор. наук: 07.00.01 / Л. Г. Голиш; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 20 с.
2. Воронська Т. В. В умовах війни. Життя та побут населення України (1943–1945). – К., 1995. – 83 с.
3. Безлюдна І. Повсякденні реалії дитячих будинків Київщини у повоєнний період // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С.149–168.
4. Швидкий В. П. бродяжництво й жебрацтво як елемент соціального життя в Україні у першій половині 50–х рр. // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С.149–168.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.73. – Спр.132.
6. Центральний державний архів вищих органів влади. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1549.
7. Там само. – Спр.2774.
8. Там само. – Спр.1548.
9. Там само. – Спр.2773.

References

1. Golysh L. G. Funkcionuvannya special'nyh dytyachykh ustanov URSR u 1943–1950 rr. / Avtoref. kand. istor. nauk: 07.00.01 / L. G. Golysh; Cherkas'kyj nacional'nyj universytet im. B. Hmel'nyc'kogo. – Cherkasy, 2007. – 20 s.
2. Vorons'ka T. V. V umovah vijny. Zhyttja ta pobut naseleennja Ukraїny (1943–1945). – K., 1995. – 83 s.

3. Bezljudna I Povsjakdenni realii' dytjachyh budynkiv Kyi'vshhyny u povojennyj period // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2007. – №1. – S.149–168.

4. Shvydkyj V. P. brodjazhnyctvo j zhebractvo jak element social'nogo zhyttja v Ukrai'ni u pershij polovyni 50–h rr. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2007. – №1. – S.149–168.

5. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny. – F.1. – Op.73. – Spr.132.

6. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady. – F.1. – Op.7. – Spr.1549.

7. Tam samo. – Spr.2774.

8. Tam samo. – Spr.1548.

9. Tam samo. – Spr.2773.

Sylka O. S., applicant, Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubinsky (Ukraine, Vinnytsia), olga.silka88@gmail.com

Every day life of the inhabitants of orphanages of central Ukraine and evacuees in 1942–1945 years

The article deals with the everyday life of pupils of Orphanages of Central Ukraine in 1943–1945. The material base, sanitary condition and the incidence of children with respiratory, fungal diseases and tuberculosis are considered. The statistics of orphanages of Central Ukraine are given. The lives of Ukrainian children who were outside the country, exactly in Bucharest, and the children of Polish citizens and evacuated in the country of the rear. On the basis of the study, it was concluded that the difficult period of the liberation of Ukraine also affected on the functioning of orphanages. It was not enough finances, food, firewood, clothes, shoes, utensils, furniture. Children suffered from poor nutrition, lack of firewood, lack of necessary clothing and shoes, utensils, furniture.

Keywords: children's home, neglect, homelessness, war orphan, everyday life.

***

УДК 930.1(477)«1944/1953»

Довбня О. А.,

кандидат історичних наук, доцент, докторант,
Інститут історії України Національної академії наук
України (Україна, Київ), olga.dov.2003@ukr.net

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО СЕЛЯНСТВА УРСР У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Розглянуто стан висвітлення у сучасній історіографії репресивної політики радянської держави щодо селянства УРСР у зазначений період. З'ясовано, що історики зосередилися на аналізі причин, форм, методів, масштабів, наслідків репресивної політики радянської держави щодо колгоспників у повоєнний період, висвітленні їх реакції, а також дослідили етапи, засоби, методи, характер, особливості аграрної політики компартійно–радянської влади в Західній Україні у повоєнне десятиріччя та регіональний аспект репресій проти селян УРСР.

У статті, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений зазначеній проблемі, показано, що, незважаючи на голод 1946–1947 рр., радянська держава за допомогою репресій проти колгоспного селянства вирішувала економічні проблеми, а колгоспники пережили чергове економічне розорення. Щодо селянства Західної України, то за допомогою репресій держава одночасно боролася з національно–визвольним рухом та вирішувала економічні проблеми.

Ключові слова: колгоспники, хлібозаготівлі, трудові, паразитичні та антигромадські елементи, громадські вироки, виселення, колективізація, куркулі, депортація.

Проблема взаємовідносин компартійно–радянської влади та українського селянства перебуває у центрі уваги вітчизняних науковців. Окреме місце серед досліджень займають праці, в яких висвітлюється репресивна складова.

Метою запропонованої статті є аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, присвяченого різним

аспектам репресивної політики радянської держави щодо селянства УРСР у повоєнне десятиріччя.

Публікація є продовженням опрацювання автором проблематики, пов'язаної із репресивною політикою радянської держави щодо різних категорій населення України у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки та виконана в рамках комплексної науково–дослідної теми: «Соціум УСРР – УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950–х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України Національної академії наук України.

Щодо стану розробки зазначеної проблеми, то праць, в яких здійснено її ґрунтовний історіографічний аналіз, немає. У зв'язку з цим запропонована стаття має наукову новизну.

Стосовно висвітлення проблеми вітчизняними істориками, то І. Винниченко, досліджуючи розміри примусового виселення з України різних категорій населення та національних меншин упродовж 1920–1980–х рр., проаналізував каральні заходи радянської держави щодо українського селянства у повоєнні роки [6]. Окрім цього, навів статистичні дані щодо кількості виселених колгоспників за невиконання мінімуму трудовнів згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. та депортованих «куркулів» із родинами з Ізмаїльської області та Західній Україні відповідно до постанов Ради міністрів СРСР від 6 жовтня 1948 р. та 23 січня 1951 р. [6, с. 72–75, 82–84].

Історики В. Баран та В. Даниленко у тринадцятому томі 15–томного видання «Україна крізь віки» (Київ, 1999), аналізуючи розвиток сільського господарства у повоєнний період, стисло висвітлили репресивні заходи проти колгоспників та голів колгоспів під час хлібозаготівельних кампаній 1946–1947 рр., методи здійснення колективізації в Західній Україні та стимулювання праці колгоспного селянства [2, с. 35–40].

У свою чергу І. Романюк проаналізував таку форму репресивної політики радянської держави щодо українського селянства на початку 1950–х рр., як виселення у віддаленні райони СРСР, у південні та східні області УРСР [35]. При цьому історик звернув увагу на те, що таким чином влада вирішувала соціально–економічні проблеми, зокрема, послаблювала соціальну напругу. Щодо дій місцевої влади, то частими були випадки свавілля та беззаконня, про що свідчать 3 711 скарг на неправильне застосування Указу, які надішли до прокуратури УРСР на середину 1950–х рр. Але, як зазначає І. Романюк, держава не поспішала виправляти помилки. Так, за матеріалами перевірок було опротестовано та відмінено лише 341 громадський вирок.

С. Кульчицький, висвітлюючи історію комунізму в Україні, розглянув становище в сільському господарстві у повоєнні роки [15, с. 117–123]. Зокрема, проаналізував причини появи Указу «Про виселення з Української РСР осіб, які ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» та навів статистичні дані щодо кількості винесених громадських вироків і попереджень колгоспникам згідно з ним. При цьому, як і І. Романюк, акцентував увагу на тому, що нерідко серед тих, хто підлягав виселенню, були люди похилого віку, інваліди, учасники війни, а представники влади